

Socialnopatološki pojavi v naši družbi*

Pričajoča razprava je povzetek** obširne študije, ki jo je opravil inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani na lastno pobudo, toda ob veliki zainteresiranosti republiških sekretariatov za notranje zadeve, za zdravstvo in socialno varstvo, za občo upravo in pravosodje ter republiškega javnega tožilstva. Študija je bila končana in predložena financerjem konec decembra 1966.

Vodja raziskave: dr. Ljubo Bavcon, redni profesor pravne fakultete.

Sodelavci: dr. Miloš Kobal, docent na medicinski fakulteti;

dr. Katja Vodopivec, znanstveni svetnik na inštitutu za kriminologijo;

dr. Lev Milčinski, izredni profesor medicinske fakultete;

Boris Uderman, višji strokovni sodelavec inštitut za kriminologijo;

dr. Alenka Šelih, pravnik, znanstveni sodelavec inštituta za kriminologijo;

dr. Danilo Križnik, šef kožnoveneričnega dispanzerja poliklinike v Ljubljani;

Vinko Skalar, višji strokovni sodelavec inštituta za kriminologijo;

Viri financiranja: sklad Borisa Kidriča, republiški sekretariat za notranje zadeve, republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo, republiški sekretariat za občo upravo in pravosodje ter javno tožilstvo SR Slovenije.

VSEBINSKO KAZALO

I. UVOD (prof. dr. L. Bavcon)

1. Splošna problematika socialne patologije.
2. Opredelitev raziskave in njeni nameni.

II. TEORETIČNA IN TEORETIČNO METODOŠKA IZHODIŠČA

(prof. dr. L. Bavcon)

1. Narava socialnopatoloških pojavov.
2. Družbeno reagiranje zoper socialnopatološke pojave.

III. POSAMEZNI SOCIALNOPATOLOŠKI POJAVI

1. Uvod.

2. Alkoholizem (dr. M. Kobal, dr. L. Bavcon.)

3. Brezdelje, potepuščvo, beračenje (dr. K. Vodopivec, dr. M. Kobal, dr. A. Šelih).

4. Mladoletniški nemir (dr. M. Kobal, B. Uderman, V. Skalar).

* V tej razpravi ne objavljamo uporabljene literature, ker je preobsežna.

** Povzetek je sestavil prof. dr. Ljubo Bavcon.

5. Seksualne deviacije (dr. M. Kobal, dr. L. Bavcon, B. Uderman, dr. D. Križnik).

6. Samomor in samomorilni poskus (dr. L. Milčinski, B. Uderman).

7. Družbeni aspekti duševnih abnormnosti (dr. L. Milčinski, B. Uderman).

I.

1. Splošna problematika socialne patologije

Ob svojih, zdaj že številnih raziskavah je inštitut za kriminologijo neizbežno naletel tudi na širši krog problemov zunaj ožjega pojma kriminalitete. Pokazalo se je, da se kriminaliteta v ožjem pomenu zelo pogosto povezuje s pojavi brezdelništva in potepuščva, alkoholizma, seksualnih deviacij masploh in prostitucije posebej, s pojavi, ki jim pravimo »mladoletniški nemir« ali tudi huliganstvo, s samomori in njih poskusi ter z nekaterimi duševnimi motnjami, ki jih pogosto najdemo pri ljudeh, ki so kriminalni ali drugače devirani. Pa tudi duševne abnormnosti same po sebi predstavljajo deviacije z družbenim pomonom.

S tem seveda nismo povedali nič novega. Odkar je začela v evropskem prostoru vplivati na miselne tokove antropološko pozitivistična smer in odkar opažamo zlasti po drugi svetovni vojni večji prodor kriminologije, je vedno bolj očitno, da moramo vse kriminalne in parakriminalne pojave v družbi šteti za celoto, ki ji pravimo socialna patologija.* Pri tem ne gre le za fenomenološko celoto, ki se izraža v vzporednosti posameznih pojavov ali v njihovi postopnosti. Gre predvsem za to, da so ti pojavi kvalitativno in kvantitativno sociološko opredeljivi kot rezultanta takšnih vedenj in ravnanj posameznikov, ki so v nasprotju z veljavnimi družbenimi normami.

Prej našteti pojavi so za vsako družbo neprijetni in moteči. Takšni so zlasti tudi še za našo družbo, čeprav smo jim doslej posvečali prav malo pozornosti. Prav zaradi tega, ker so ti pojavi tako zelo neprijetni in moteči, je naša družba pred njimi zapirala oči in se pogosto tolažila, češ da jih bo odpravil družbeni razvoj sam. Zaradi takšnega, nekoliko »sramežljivega« odnosa so ti pojavi ostali po večini v ilegalnosti, prepuščeni logiki spontanih družbenih gibanj, organom

* Za označbo tega pojava uporabljamo tudi druge izraze, kot na primer negativni družbeni pojavi, devirani pojavi itd. Morebiti izraz »socialnopatološki pojavi« še najbolje ustreza, vsekakor pa je izbira izraza stvar dogovora.

javne varnosti in razmeroma majhnem številu strokovnih delavcev. Ti so kljub veliki meri dobre volje in kljub velikim naporom morali ostati konec končev praznih rok, brez potrebnih sredstev materialne, pravne in moralne narave, ki bi edinole mogli pripeljati do večjih uspehov. O resničnosti pravkar povedanega priča med drugim tudi pregled domače izbrane bibliografije, ki je, razen na področju alkoholizma in deloma mladoletniškega nemira, silno skromna.

Družbena gibanja so v naših razmerah v zadnjih desetih letih kot svoj stranski produkt pomnožila socialnopatološke pojave in nas tako opozorila na njihov obstoj. Zdaj si ni mogoče več zapirati oči pred njimi, saj postaja spričo njihove kvantitativne rasti in kvalitativnih značilnosti vedno bolj očitna potreba po družbeni intervenciji širše, ne le policijske narave.

Socialnopatološki pojavi in njihovo gibanje so izraz določenih motenj v temeljnih družbenih odnosih in v njihovi organizaciji. Hkrati pa so tudi izraz motenj v osebnostnih podobah njihovih nosilcev, ki je pretežno posledica prej omenjenih motenj v družbenih odnosih in v družbenih razmerah, v katere so ti posamezniki postavljeni. Zato je očitno, da je globlje preučevanje socialnopatoloških pojavov v naši družbi nujno potrebno tako s stališča njihovega spoznavanja in obvladovanja kot tudi zato, ker takšno preučevanje lahko nemalo pripomore k spoznavanju zakonitosti, ki gibljejo našo družbo nasploh.

2. Opredelitev raziskave in njeni nameni

Večina pojavov, ki sestavljajo pojem socialne patologije, je pri nas še malo preučena, vsaj ne s korektnimi metodami in v večjem obsegu. Zaradi tega se nam je kot prva nakazala naloga, zbrati kar se le da popoln pregled vseh domačih podatkov, spoznanj in stališč o socialni patologiji nasploh in o njenih posameznih sestavnih delih. Po naši sodbi bi bilo namreč narobe, če bi zanemarili vse, kar so posamezniki in institucije na tem področju že opravili in če bi se lotili teh pojavov popolnoma znova.

Socialnopatološki pojavi imajo sicer res po vsem svetu nekaj skupnih značilnosti, vendar pa so tudi tako tesno povezani s konkretnimi razmerami, z odnošaji in s kulturo posameznih globalnih družb in družbenih skupin, da se nam prikazujejo v številnih specifičnih podobah. V zadnjih dvajsetih letih sta se izoblikovala tako stvarna, objektivna podoba teh pojavov v naši družbi kot tudi odnos družbe nasploh in vodilnih družbenih

sil do njih. S tem pa se je do neke mere izoblikovala tudi določena zavestna politika do teh pojavov. Vseh teh dejstev nikakor ne gre zanemariti, saj pojav, ki ga preučujemo, obstaja sicer res sam po sebi, toda za družbo, za njeno spoznanje in za družbeno politiko obstaja skozi njegovo družbeno vrednotenje.

Spričo tega smo se odločili za dolgoročnejša raziskovanja, za prvo fazo pa smo predlagali skladu Borisa Kidriča in sofinancerjem, da naj študija zajame predvsem naslednje:

1. Izdelavo teoretičnih in teoretično-metodoloških izhodišč za preučevanje socialnopatoloških pojavov, ki naj bodo delovne hipoteze za prihodnje raziskovanje.

2. Obdelavo nekaterih posameznih socialnopatoloških pojavov na podlagi že obstoječih, vendar sistematično zbranih in ovrednotenih podatkov. V tem okviru smo želeli obdelati zlasti naslednje probleme:

a) definicijo in razmejitve posameznega pojava glede na to, da gre po večini za vedenje ljudi, ki je v eksces podaljšano sicer normalno vedenje;

b) obseg, pojavnne oblike in težnje v gibanju posameznega pojava v naši družbi;

c) oceno družbene nevarnosti posameznega pojava in potrebo po družbeni intervenciji;

d) etiologijo posameznega pojava, kakor izhaja iz tujih in domačih raziskav, zlasti pa seveda iz domače klinične, policijske, penitenciarne in socialne prakse;

e) opis in oceno načinov družbenega reagiranja, kakor so znani po svetu in v naših domačih razmerah.

3. Izdelati minimalne predloge za tekočo prakso in zakonodajo.

4. Izdelati vsaj na splošno oblikovane idejne projekte za prihodnje nadrobnejše raziskovanje.

5. Izdelati izbran, toda kar se le da popoln bibliografski pregled domače literature o socialnopatoloških pojavih.

Razumljivo je, da tako zamišljena študija ni mogla predpreti dovolj globoko v nobenega izmed omenjenih problemov. Sodimo pa, da daje za zdaj dovolj popolno in predvsem celovito podobo o obsegu, gibanju, pojavnih oblikah in družbenem pomenu naše socialne patologije. Prav tako daje študija sistematičen pregled domačih in tujih etioloških spoznanj in se skuša glede nekaterih vprašanj, ki so vsaj nekoliko bolj preučena, tudi opredeliti. Podobno velja glede vsebine in oblik družbenega reagiranja zoper socialnopatološke pojave. Tu smo lahko vsaj v nekaterih primerih izoblikovali že tudi minimalen program za učinkovitejšo in smotrnejšo dejavnost. Zaradi tega bo študija po vsej verjet-

nosti in v mejah materialnih možnosti uporabljiva za prakso organov javne varnosti, organov kazenskega pravosodja in socialne ter zdravstvene službe. Ugotovitve in stališča v tej študiji bodo koristna tudi za oblikovanje širše družbene politike glede socialnopatoloških pojavov.

Končno sodimo, da bo študija lahko zelo pomemben pripomoček za šolanje strokovnih kadrov. Pri tem imamo v mislih študente pravne fakultete, zlasti v pravosodni usmeritvi in na tretji stopnji, študente sociologije, študente višje sole za socialne delavce in specializante na področju socialne psihiatrije. Koristila bo tudi za dopolnilno izobraževanje delavcev v kriminalistični službi in za penitenciarne delavce.

II.

TEORETIČNA IN TEORETIČNO-METODOLOŠKA IZHODIŠČA

1. Narava socialnopatoloških pojavov

Dejanja ljudi dobivajo v ožjem in v širšem družbenem okolju pozitiven ali pa negativen predznak. (Seveda obstoje tudi dejanja, ki so za družbo indiferentna). Če dobijo negativen predznak, potem to pomeni, da je okolje tisto dejanje ovrednotilo kot nasprotojno normam in vrednotam, ki jih je sprejelo, jih razvija in goji.

Pojem socialnopatoloških pojavov zajema vsa tista dejanja in ravnana ljudi, katerih skupni imenovalec je nasprotnost sistemu zapovedi in prepovedi, ki velja v določeni ožji družbeni skupini oziroma v globalni družbi.

Čeprav so pojavi, ki jih obravnavamo, silno heterogeni, jih smemo šteti za poseben družben pojav. Alkoholizem prostitucija, brezdelništvo itd. niso samo preprosta mehanična vsota posamičnih dejaj in ravnani ljudi, temveč so specifični družbeni pojavi, ki se vključujejo v splošnejši pojem socialne patologije, če jim odvzamemo njihove specifične pojavne oblike. Pojem socialne patologije je kvantitativno, statistično in kvalitativno-sociološko opredeljiv.

Poglavitna socioološka značilnost tega družbenega pojava je v specifičnem, za vse deviirane posameznike značilnem družbenem odnosu. To je odnos aktivnega in pasivnega nasprotovanja posamični družbeni normi ali sistemu družbenih norm, ki se lahko razvije do odnosa konfliktnosti in končno do odnosa prisiljevanja. Ta se pojavi kot reakcija okolja ali družbe zaradi kršitve družbenih norm in kot oblika za razreševanje konfliktnega družbenega razmerja. Razen pravkar omenjene

splošne socioološke značilnosti imajo ti pojavi še nekatere posebnosti, izmed katerih najomenimo tu le dvoje:

a) Mnoga dejanja in ravnana ljudi, ki jih okolje vrednoti kot deviirana, so lahko bolj ali manj le podaljšek v eksces nekega sicer normalnega človeškega dejanja ali ravnana. Skoraj vsak človek uživa alkoholne pižače — alkoholizem pa je ekscesivno uživanje alkohola. Seksualno življenje v družbeno priznanih oblikah je normalno — promiskuiteta, prostitucija in druge seksualne deviacije pa so v eksces podaljšane oblike sicer normalnega človeškega ravnana.

b) Sistem zapovedi in prepovedi (norm in vrednot) nalaga posamezniku določene omejitve pri zadovoljevanju njegovih potreb, želja in prizadevanj. V nekaterih primerih pa takšen sistem zahteva tudi aktivnost, ki je usmerjena v zadovoljevanje človekovih potreb, želja in prizadevanj. Sistemi pa seveda niso statični, temveč se spreminja v času in v prostoru pod vplivom družbenih procesov in gibanj. S tem se spreminja, rušijo in vzpostavljajo novi sistemi družbenih norm. Družbena gibanja, kot so na primer revolucije, industrializacija, urbanizacija, migracija itd., spremljajo socialnopatološki pojavi specifičnih oblik in strukture kot njihovi stranski produkti.

Temeljna enota, s katero se ukvarjam v praksi in ki je izhodišče znanstvenih raziskav, je posameznik, njegovo posamično dejanje in vedenje. Toda že iz prednjih izvajanj izhaja, da se posameznik giblje v ožjem ali v širšem okolju, ki oblikuje njega in na katerega tudi sam vpliva. Znani italijanski kriminolog E. Ferri je to misel izrazil že ob koncu prejšnjega stoletja, ko je dejal, da je delikt posledica in simptom individualne in socialne patologije. Posameznikovo vedenje, ki odstopa od tega, kar se šteje za normalno, pomeni, da je nekaj narobe z njim. Vendar posameznik ni samo filogenetična faza, temveč tudi družbeni produkt in to pomeni, da je prav tako nekaj narobe v njegovem ožjem oziroma širšem okolju. Če upoštevamo to ugotovitev in jo povežemo z Marxovo teorijo alienacije, spoznamo, da tudi različnih oblik deviiranega, socialnopatološkega vedenja ni mogoče razumeti, če ne izhajamo iz tistih temeljnih produkcijskih odnosov in s tem torej iz temeljnih življenjskih razmer, ki oblikujejo človekovo zavest, njegovo pojmovanje samega sebe in vsega, kar ga obdaja. Odtujenost, ki kot pojem tudi ne potrebuje obširnejše razlage, je bistvena značilnost človekovega položaja v družbi. Ta položaj se kljub silnemu civilizacijskemu napredku v obdobju znanje človekove zgodovine ni bistveno spremenil.

To je tudi razumljivo, če upoštevamo, da Marx alienacije ni vezal le na kapitalistične produkcijske odnose, temveč na vsako obliko produkcijskih odnosa, v katerih se proizvodi človekovega dela spreminjajo v blago in s tem delo v odtujeno delo.

Obča značilnost človekovega družbenega položaja se v konkretnih družbenih dogajanjih kaže skrajno raznovrstno, zapleteno in prepleteno. Izraža se na primer v obliki nezadovoljenosti temeljnih človekovih materialnih in duhovnih potreb. Človekova eksistencija ni sama po sebi zagotovljena, temveč si jo mora zagotovljati v vsakodnevнем življenju z določenim naporom, lahko pa se eksistenci v navadnem pomenu te besede tudi odpove s tem, da zavzame do življenjske borbe pasiven odnosc ali pa da v njej podleže prej, preden izrabi potencialno številne možnosti za svojo uveljavitev. To človeka sili, da si izbira tudi takšna sredstva za zadovoljevanje svojih potreb, ki niso dovoljena. To povzroča, da je »človek človeku še vedno volk«, ko se bori za svoj kos kruha, za svoj prostor na soncu, za možnost družbenega uveljavljanja in izražanja svoje osebnosti. Izraža se nadalje kot upor, kot zavist, kot obup in kot občutje, da se mu dogaja krivica. Izraža se kot grobo in primitivno uveljavljanje pravice močnejšega, kot pokvarjenost in kot demoralizacija ter še v drugih najrazličnejših oblikah.

Tako torej vidimo, da družba, njena struktura in njena gibanja delujejo na posameznika v dvojnem smislu. Po eni strani se v družbi oblikuje najsplošnejša človekova podoba, ki smo jo označili kot odtujeno, alienirano. Po drugi strani se ta splošna podoba konkretizira in se kaže v določeni konkretni, dinamični družbi, ki obdaja posameznika z normami in institucijami ter mu tako ustvarja zapovedi in prepovedi, ovire in spodbude, torej teren, na katerem naj se tak, kakršen je, znajde, bori in zmaga ali pa propade.

Odtod izpeljujemo hipotezo, po kateri je treba šteti človekov položaj v družbi, katerega najgloblja značilnost je njegova odtujenost, za bistveni in splošni vzrok, ki neprestano poraja možnosti za nastajanje in obstajanje socialnopatoloških pojavov. Možnosti pa se spreminja v resničnost, kar je odvisno od 1. posameznikovega konkretnega družbenega statusa, 2. od bolj ali manj uspešnega procesa človekove socializacije in 3. od večje ali manjše stopnje družbene organiziranosti oziroma dezorganiziranosti.

Človekova odtujenost kot splošna značilnost njegovega položaja v družbi se izraža v posameznikovi vgrajenosti v konkretno ožje ali širše okolje, v njegovi objektivni pripadnosti družbenim razredom ali slojem in v

njegovi subjektivni pripadnosti določenim družbenim skupinam ter še v drugih oblikah, ki jih v zahodni sociologiji označujejo s skupnim imenom »družbeni status«.

Posameznikov »družbeni status«, ki ga pojmujemo kot enotnost objektivnega in vrednostnega, utegne imeti velik pomen pri oblikovanju posameznikove osebnosti in s tem zaveda pri individualni genezi socialnopatoloških pojavov. Družbeni položaj pripadnikov marginalnih družbenih skupin nujno še poglablja in zaostruje že primarno človekovo odtujenost in omejuje posameznikove možnosti človeškega izražanja na najbolj ozke sfere golega preživljavanja in razpoljevanja. Če upoštevamo pri tem še dodatne družbene pritiske na takšne diskriminirane družbene skupine in njihove pripadnike, moremo postaviti hipotezo, da se odtod nujno porajajo vsakovrstne deviirane reakcije in vedenja ljudi. Vendar iz pravkar izražene hipoteze še ne izhaja sklep, da je socialna patologija *privilegium odiosum* samo tistih družbenih slojev, ki so diskriminirani glede na svoj družbeni status. O tem nas zgovorno prepričujejo dejstva; pojav sam pa nas še bolj utrjuje v prepričanju, da se je treba pri spoznavanju in razlagi človeških deviiranih ravnanj spustiti prav do naravnih družbenih produkcijskih odnosov, ki človeka na sedanjem razvojnem stopnju nujno postavljajo v alieniran položaj in tako deformirajo njegovo osebnost.

Toda ljudje smo s tega stališča vsi v enakem položaju; le zelo majhen del ljudi pa zaide na pot deviacij, vsaj na tista deviantna pota, ki so za družbo bolj moteča. Ko se v tem okviru izogibamo izrazitejših psihopatoloških primerov, moramo opozoriti na pomen procesa človekove socializacije. Tega ne pojmujemo, po nekaterih zahodnih vzorcih, predvsem kot človekovo pasivno prilagajanje danim razmeram in njegovo konformiranje. Prav nasprotno: proces socializacije opredeljujemo kot proces, v katerem se razvija materialni substrat človečnosti pri posamezniku in pri vsej človeški vrsti, če s pojmom človečnosti razumemo človekovo bogatenje spoznavnih sposobnosti in s tem sposobnosti (v mejah vzročnega determinizma), obvladovati samega sebe in okolje. Tako pojmovana socializacija ne pomeni niti dresure niti pasivnega prilagajanja niti izključnega sprejemanja neke inkontrinacije niti rezultata zastraševanja kot izključne oblike družbene kontrole. Proses socializacije pomeni oziroma naj bi pomenil družbeno, racionalno organizirano prizadevanje za razvoj človekove sposobnosti, da v okviru danih družbenih in naravnih zakonitosti spreminja družbo ter samega sebe. Tako se lahko vključi človek kot aktivno in ustvar-

jalno bitje v življenjsko dogajanje. Takšen aktiven in ustvarjalen človek je v absolutno determinističnem pojmovanju povsem zanemarjen, v indeterminističnem pa povzdignjen v abstrakcijo in absolutum.

Tako opredeljen proces socializacije je torej v prvi vrsti družben problem. Defekten proces socializacije, ki neznanje, neosveščenost, neobvladanost itd. obnavlja iz roda v rod, mnogo prispeva k temu, da ljudje ob izzivajočem stiku z nenormalnim in dezorganiziranim okoljem reagirajo deviantno.

Odtod izvira misel, da je za nastajanje socialnopatoloških pojavov prav tolikšnega pomena človekova v splošnih in v konkretnih razmerah izoblikovana osebnost, kot tudi dočeni pojavi v družbenem okolju, ki jim pravimo »družbena dezorganizacija«.

Pojem »družbena dezorganizacija« pomeni, da družbene skupine in družbene institucije odstopajo po svoji urejenosti in funkcioniranju od veljavnih človeških predstav in od objektivnih možnosti. Kolikor bolj so družba nasploh in njeni sestavnici deli v ne redu in dezorganizaciji, toliko več je v njej tako imenovanih nepotrebnih protislovij in toliko bolj se takšna dezorganizirana družba pojavlja kot pogoj za nastajanje in obstajanje socialnopatoloških pojavov.

Družbena dezorganizacija se konkretno lahko kaže kot dezorganizacija globalne družbe. V tem pogledu se zdi s stališča socialne patologije velikega pomena nasprotje med družbeno priznanimi smotri na eni strani in realnimi možnostmi za njihovo doseganje na drugi strani.

To nasprotje se še zaostruje ob procesu družbene diferenciacije. Ta proces, zakonit in nujen na sedanji družbeni razvojni stopnji, jemlje tistim družbenim slojem, ki so na najnižji stopnički družbene lestvice, veliko možnosti, da bi legalno ali po sicer normalni poti uresničevali svoje težnje.

Dezorganizacija globalne družbe se kaže tudi kot pojav, ki smo ga poimenovali »dezorientacija vrednot«. V mislih imamo zavestno in organizirano dejavnost ter prizadevanje, vnesti izbrane in premisljene cilje ter vrednote v zavest ljudi in v družbeno zavest. Dezorganizacija na tem področju se kaže kot razkorak med razglašenimi ideali in resničnostjo, kot oddaljevanje politične pozornosti s področij, za katera so ljudje občutljivi in prizadeti, na področja, ki so samo na videz pomembna itd. Ob teh in podobnih pojavih družbene dezorganizacije začutijo ljudje družbeni sistem kot krivičen in se mu upirajo na razne, tudi na deviantne načine.

Končno sodimo, da spada v okvir dezorganizacije globalne družbe tudi dezorganiza-

cija na področju množičnih komunikacijskih sredstev (tisk, literatura, radio, televizija, film). Morebiti so vladajočim krogom zahodnega sveta v korist takšna sredstva za množično komunikacijo, ki goje kult poenostavljanja, miselne lenosti in antihumanizma. Laže je vladati »izpranim možganom«, nekritičnim ljudem, ki so usmerjeni zgolj v dosego materialnega standarda, če hkrati ta sredstva njihovo pozornost neprestano odvračajo od bistvenih družbenih problemov in jo usmerjajo k senzacijam ter drugim dražečim stvarjem. Sociologi in kriminologi po svetu opozarjajo na to z vso prizadetostjo, kajti ta oblika družbene dezorganizacije postane lahko sicer posreden, zato pa toliko bolj močan dejavnik socialnopatoloških pojavov.

Razen pojavov, ki štejejo v okvir dezorganizacije globalne družbe, so velikega pomena tudi pojavi dezorganizacije družbenih skupin, kot so na primer družina, sošeska (vas), šola, delovna organizacija itd. Posameznik, ki je hkrati član večjega števila družbenih skupin, v katerih ima tudi svoje različne vloge, takšne skupine obenem soustvarja, a le-te obenem sooblikujejo njegovo osebnost. Posameznik ravna praviloma tako, kot od njega okolje pričakuje, in hkrati računa, da se bodo drugi vedli tako, kot on od njih pričakuje. Očitno je, da vir mnogih konfliktov tiči že v tem, ko posameznik želi ali pa mora svoje vedenje spremeniti, ali kadar ne more ravnati tako, kot okolje od njega pričakuje. Razen tega je treba v tem okviru poudariti, da ljudje ocenjujejo ravnanje skupin z višjim družbenim statusom, jih sprejemajo kot dane ali jih obsojajo ali pa so jim tudi za zgled v dobrem ali slabem pomenu besede. Tako je torej jasno, da je organizacija ali dezorganizacija družbenih skupin in vsake posamezne izmed njih vsekakor tesno povezana s pojavi socialne patologije in zato družbeno kar največjega pomena.

2. Družbeno reagiranje zoper socialno-patološke pojave

V najširšem pomenu zajema pojem družbenega reagiranja zoper socialnopatološke pojave vse oblike in načine, s katerimi izražajo posamezniki, družbene skupine in organizirana družba — država svoje negodovanje in grajo zoper tistega posameznika ali tiste skupine, ki kršijo družbene norme.

Konfliktno razmerje med družbeno normo in posameznikovim vedenjem oziroma vedenjem ožje družbene skupine doživi družbeno reagiranje v obliki te ali one sankcije. Tako se konfliktni družbeni odnos spremeni, dobi posebno kvaliteto, nastane odnos prisiljeva-

nja. Odnosi prisiljevanja pa sami dobijo posebno kvaliteto, kadar družbeno reagiranje preraoste okvire spontanosti in neorganizirnosti. Organizirana družbena reakcija se ponavadi odene v pravno obliko in se kaže kot represivna dejavnost države oziroma njenih organov.

Po vsebinski strani označujejo družbeno reagiranje zoper socialnopatološke pojave nekatere, za današnjo razvojno stopnjo zelo pomembne značilnosti.

Na prvem mestu naj omenimo, da se tudi v organizirani in na videz premišljeni družbeni reakciji — v deliktnem pravu — v neki meri še vedno uveljavljata iracionalnost in instinktivnost. Zaradi tega je kaznovalno reagiranje še vedno poglavitna oblika družbene reakcije, čeprav je zdaj že jasno, da nekdanja nedvoumna identifikacija družbenega reagiranja in kazni danes ni več vzdržna.

Druga značilnost, ki jo je treba poudariti, je ta, da obstaja razkorak med spoznanji kriminologije kot znanosti o kriminaliteti na eni strani in človeško ter družbeno prakso na drugi strani. Različne kriminološke smeri soglašajo v tem, da je treba odločno zavrniti tradicionalne predstave in predsodke o zlobnosti in pokvarjenosti nosilcev deviiranega vedenja. Kriminologija opozarja na druge družbene in individualne mehanizme, ki so pravi vzroki teh pojavov. To stališče si sicer s težavami prebija pot v človeško prakso; vendarle pa je treba ugotoviti tendenco, da se zožuje krog tistih ljudi, nosilcev socialnopatoloških pojavov, zoper katere družba uporablja čisto nasilje, vedno bolj pa se širi krog tistih, ki so deležni poleg čistega nasilja vsaj še poskusov po vsebini in po obliki družbenih intervencij. Kljub temu, da je veljajoči odnos vodilnih družbenih sil in velikega dela javnega mnenja znanstveno docela ovržen, je uveljavitev drugačnega odnosa in drugačne prakse izredno težaven in počasen proces. Predsodki, iracionalnost, razni interesi in neznanje še vedno zelo močno obvladujejo družbeno neformalno in formalno reagiranje zoper socialnopatološke pojave. Bili bi enostranski, če ne bi ugotovili, da je to do neke mere pogojeno tudi v realnih možnostih, ki jih ima družba za učinkovitejše in ustreznejše reagiranje. Ljudem se namreč dozdeva, da je kaznovalno družbeno reagiranje najcenejše in najbolj učinkovito. Glede učinkovitosti je to le delna resnica, in sicer ravno v tistih primerih, kjer bi bilo mogoče uspeti tudi brez uporabe kazni. Glede cenenosti pa že delni računi kažejo, da so vsi stroški, ki jih trpi družba za razne nujno potrebne intervencije, potem ko je že prepozno, nekajkrat večji, kot bi bili stroški za smotrno pre-

ventivo. Če je to, kar smo pravkar povedali točno, potem seveda realne možnosti ali nemoznosti družbe tičijo v njenem materialnem bogastvu, prav toliko pa tudi v njeni modrosti oziroma nemodrosti, znanju in osveščenosti.

Na področju boja proti socialnopatološkim pojavom in na področju njihovega prečevanja se kot temeljno kaže protislovje med naravo teh pojavov in neustrezno, pretežno iracionalno ter na predsodkih zgrajeno družbeno reakcijo. Glede na sedanje spoznanje o vzrokih socialnopatoloških pojavov kaže, da se mora vsebina družbenega reagiranja usmeriti predvsem v varovanje temeljnih družbenih odnosov in v prizadevanje za resocializacijo oziroma socializacijo posameznika — nosilca socialnopatoloških pojavov. Pri tem mislimo na varovanje tistih temeljnih družbenih odnosov v njihovem dinamičnem in progresivnem razvoju, ki vodijo ali podpirajo in sproščajo procese človekove dezalienacije. Socializacijo in resocializacijo pojmujemo kot osvobajanje človeka njemu tujih, nespoznanih in neobvladanih notranjih biopsičičnih in zunanjih družbenih sil.

Na prvi pogled je videti, da je smoter družbenega reagiranja opredeljen kot protislovna enotnost družbenega — splošnega in individualnega-konkretnega. Zdi se, da to tudi ustreza resničnosti in resničnim pojavom v vsakdanjem družbenem življenju, kajti tisti posamezniki in organi, ki v imenu družbe izvajajo družbeno intervencijo in reakcijo, morajo imeti pred očmi varstvo družbe, njenih odnosov in vrednot in hkrati posameznikovo resocializacijo.

O tem, kako naj bi se v dnevni praksi razreševalo omenjeno protislovje, ni mogoče dajati nobenih navodil, ker jih preprosto ni. So samo splošni kriteriji, mentaliteta, izhodišča in merila. Ta so zdaj zastarela, represivna in kaznovalna v smislu povračilnosti. Prav to je tisto, česar se je treba ovedeti, da bi lahko bolj smotrna in učinkovitejša družbena intervencija socialne, zdravstvene, pedagoške in podobne narave nekoč zamenjala zdaj še pretežno represivno in povračilno družbeno reakcijo.

III. POSAMEZNI SOCIALNOPATOLOŠKI POJAVI

1. Uvod

Že iz opredelitve naloge izhaja, da se naša študija opira na gradivo, ki že obstaja v obliki objavljenih ali neobjavljenih raziskovalnih del, znanstvenih razprav v strokovni literaturi ter v obliki elaboratov in poročil,

ki so jih izdelovali posamezni sodelavci upravnih organov in strokovnih služb. Ob tem in ob razmeroma številni tuji literaturi o socialnopatoloških pojavih je bilo treba zbrano gradivo najprej preučiti in si, upoštevajoč vse omenjeno, izdelati teoretična in teoretično-metodološka izhodišča. V prejšnjem poglavju nahajamo torej izhodišče naših vrednotenj in stališč, odtod pa izhaja tudi shema, po kateri smo obdelali posamične socialnopatološke pojave. Shema v bistvu razodeva splošno metodologijo, s katero smo se skušali približati socialni patologiji nasploh in njenim posameznim pojavnim oblikam. Morebiti smemo strniti značilnosti uporabljenih metodologij v naslednje:

a) Izhodišče za kakršnokoli opredeljevanje, najsi bo teoretično ali praktično, so nam dejstva in podatki o pojavi, ki ga hočemo obdelovati. Razumljivo je, da smo morali spričo pomanjkljivih podatkov pogosto poseči tudi po tuji literaturi in se zateči k logičnemu sklepanju. Zaradi tega je študija v resnici pripravljalno delo, inventar našega znanja in neznanja, ki šele omogoča smotrno raziskovanje v prihodnje.

b) Že v številnih dosedanjih raziskavah se je pokazalo, da so družbeni pojavi, ki so predmet naših preučevanj, zelo zapleteni in mnogostranski; v njih se prepletajo številne družbene in individualne komponente. Spričo tega smo tudi v tej študiji, kot že v večini prezšnjih, uporabili meddisciplinarno metodo dela. Vidiki, ki se v naši študiji prepletajo, so obče sociološki, kriminalno-sociološki, socialnopatološki, statistični, psihološki, psihiatrični, pravni in kriminalnopolitični.

c) Vse naše dosedanje raziskave nas utrujujejo v prepričanju, da sta za nastajanje tako splošnih družbenih gibanj in pojavov kot tudi socialnopatoloških pojavov enako odločilna oba dejavnika — družba, njeni odnošaji in razmere ter posameznik in njegove biopsihosocialne komponente. Zaradi tega smo skušali v naši študiji pokazati vse nam doslej znane ali vsaj hipotetično zamišljene dejavnike v njihovem medsebojnem učinkovanju in prepletanju. V pričujočem povzetku pa se moramo seveda omejiti le na sklepe, ki smo si jih mogli ustvariti.

č) Končno moramo poudariti, da nas je metodološko vodila tudi misel, po kateri znanstveno raziskovanje na področju družbenih ved ni in ne more biti samo sebi namen. Sposoznavanje resnice ima pomen le, če družbi in njenemu posameznemu članu omogoča obvladovati pojave, ki so hkrati družbeni in individualni. Obvladovanje socialnopatoloških pojavov je seveda odvisno od mnogih dejavnikov, predvsem pa od tega, ali je neko spoznanje

postalo splošna last. Pogosto se prodiranju kakšnega spoznanja v družbeno zavest postavljajo mnoge ovire, zlasti materialne narave. Zato spoznanje samo po sebi pogosto še ne pomeni tudi možnosti za obvladovanje pojava. Zaradi tega smo naša spoznanja oblikovali tudi v tako imenovanem minimalnem programu ukrepov za družbeno intervencijo, ki ne terja bistveno večjih materialnih sredstev. Edino, kar terja, je spremembra v odnosu vodilnih družbenih sil do socialnopatoloških pojavov. To bi omogočilo potrebne spremembe v politiki in uvedbo tistih ukrepov, ki so učinkovitejši in bolj smotrni za preprečevanje in zatiranje teh pojavov, s tem pa tudi veliko bolj humani.

2. Alkoholizem

Razmejitev med običajnim in normalnim uživanjem alkoholnih pijač ter alkoholizmom povzroča nekaj težav. Vsekakor moramo ugotoviti, da zajema alkoholizem kot socialnopatološki pojav praviloma tista po alkoholu pogojena vedenja, ki so za ožje okolje in za družbo moteča.

Sprejeli smo stališče, po katerem lahko združimo socialnopatološko pomembne oblike alkoholizma v dve veliki skupini:

a) Vsaka fiziološko pomembna zastrupitev z alkoholom (enkratna, občasna, naključna, pa tudi že kontinuirana), če le pripelje do družbenih posledic kakršnekoli vrste. Zastrupitev takšne vrste imenujemo socioalkoholit.

b) Ciklična ali kontinuirana odvisnost od alkohola, ki kaže na motnje v telesnem ali duševnem zdravju ter v medčloveških odnosih in ki se izraža tudi v ekonomskih ter socialnih posledicah. Tovrstno odvisnost imenujemo socioalkoholozo.

Podatki o razširjenosti alkoholizma pri nas so skromni. Kolikor jih imamo, pa so bolj ali manj v skladu s svetovnimi verjetnostnimi kazalniki, po katerih je med odraslim prebivalstvom zahodnega sveta kakih 30 % ekscesivnih pivcev in 3–5 % alkoholomanov. Kar imamo pri nas raziskav, se nanašajo praviloma samo na manjšo skupino 3–5 % alkoholomanov, ki so postali za družbo skrajno motreči. Nekatere izmed teh raziskav pa so pokazale, da imamo pri nas celo 10 in več odstotkov alkoholomanov in tako presegamo svetovne verjetnostne kazalnike. Vseh drugih ekscesivnih pivcev nihče ne registrira, čeprav lahko pomenijo za družbo domala prav takšno motnjo kot prvi. Le posredno, in sicer iz poročil socialnih organov, iz števila ljudi, ki so se prostovoljno zatekli po pomoč k zdravstveni službi itd., lahko sklepamo, da njihovo število občutno narašča.

Nekoliko več podatkov imamo o povezaniosti med alkoholizmom in krštvami javnega reda in miru ter kaznivimi dejanji. Vsi ti podatki, čeprav le delni in zelo nepopolni, ne dajejo nobenega razloga za pretiran optimizem, ki se izraža zlasti v tem, da se naša *dežela* po svoji dezinteresiranosti za alkoholizem bistveno razločuje tako od zahodnih kot tudi od vzhodnih evropskih dežel. Po naši oceni je alkoholizem v Jugoslaviji dovolj preč družben problem. To oceno utemeljujemo na sicer skromnih, a dovolj zgovornih podatkih, hkrati pa tudi na tem, da alkoholizem zbuja pozornost vedno večjega števila raziskovalcev v raznih strokah, čeprav ta pozornost še ni mogla pripraviti vodilnih družbenih sil do kakšnih učinkovitejših ukrepov.

V naših družbenih razmerah se v boju proti alkoholizmu uveljavlja v prvi vrsti represija. Čeprav ne zanikamo možnosti, da bi imela v določenih razmerah tudi represija svoje mesto, opozarjamо vendorle na to, da represivni ukrepi, zlasti kaznovalni, ne morejo imeti velikega učinka takrat, kadar gre za socioalkoholizo.

Iz vseh naših in iz tujih raziskav izhaja, da so za učinkovitejši boj proti alkoholizmu potrebni sistematični in kompleksni ukrepi. Obseg in družbeno nevarnost alkoholizma v neki družbi determinirajo mnogi dejavniki, izmed katerih naj kot posebej pomembne omenimo naslednje:

a) Družbene razmere, ki lahko na eni skrajnosti vlivajo človeku optimizem in delavnost, ali pa ga lahko na drugi skrajnosti že nejo v obup, razočaranje in brezizhodnost.

b) Odnos družbe in njenih vodilnih sil do alkoholizma, ki je lahko toleranten, indiferenten ali netoleranten. Od tega je v prvi vrsti odvisno, ali družba v svoji zavestni ekonomski, vzgojno-moralni, zdravstveni, socialni in kriminalni politiki postavlja večje ali manjše ali pa sploh nobenih ovir alkoholizmu.

c) Posameznikova osebnostna struktura, od katere je odvisno, ali se bo podal pritisku družbenih razmer in če se bo podal, ali se bo podal ravno v alkoholomansi smeri.

Ta shema (pomanjkljiva, kot vsaka shema) nas opozarja vsaj na drugo in tretjo točko, kjer družba in njene organizirane ter zavestne sile niso nemočne. Vendor pa imamo dovolj razlogov za trditev, da se v naši družbi uveljavlja hkrati docela indiferenten in docela netoleranten odnos do alkoholizma. Boj proti alkoholizmu skorajda ni zajet v politiki predstavnikih in izvršilnih teles družbenopolitičnih skupnosti. Iz tega smemo sklepati, da vodilne sile v naši družbi ne štejejo alkoholizma za družbi in človeku nevaren pojavi, potreben družbene intervencije. Nasprotno pa

so nekatera reagiranja javnosti (pisma bralcev, odpuščanje z dela in drugi pritiski) znanični drugačnega, pogosto skrajno netolerantnega odnosa širše javnosti, ki vidi edino rešitev v uporabi vsakovrstnega policijskega, sodnega ali ekonomskega prisiljevanja. Očitno je, da sta si obe, sicer nasprotni stališči v resnici drugo drugemu pogoji. Ljudje, ki so nemočni ob tragičnih usodah žena in otrok alkoholikov, ki nemočni gledajo njihov socialni, moralni in zdravstveni propad, se ne vedo zateči drugam, kot k pozivom za uvedbo prisilnih ukrepov zoper posameznike, ki so se vdali alkoholu. Toda neznačna učinkovitost individualne represije ob alkoholizmu kot družbenem pojavi je preizkušena v tisočletni človeški praksi in dokazana z znanstvenimi argumenti. Hkrati pa so zanemarjena in ne rešena številna, razmeroma preprosta vprašanja, zlasti na preventivnem področju. Nekatera izmed njih so na primer naslednja: prosta proizvodnja spirituoza, nesorazmerna cenovnost zlasti močnih alkoholnih pijač, množična proizvodnja umetnih vin, gnitje ogromnih količin sadja ob istočasnom pomanjkanju sadja in visokih cenah v mestih, slabo izpolnjevanje prepovedi točenja alkoholnih pijač mladoletnikom itd. Ureditev teh in podobnih vprašanj bi pripomogla k izoblikovanju potrebnih zaviralnih norm v družbeni zavesti in k temu, da bi bile poti do alkoholizma bolj zaprte ali vsaj težavnejše.

Ko se od občih družbenih vprašanj obrnemo k posamezniku, ki je vdan alkoholu, obravnavamo ukrepe medicinske in socialne narave. Večkrat gredo oboji ukrepi vsak v svojo smer, vendor se na najpomembnejših toriščih za obvladovanje alkoholizma medsebojno prepletajo. Tu opozarjamо zlasti na obilne izkušnje nekaterih nordijskih dežel. Tudi pri nas bi bilo treba vsaj postopoma izgrajevati sistem za obravnavanje alkoholikov, ki bi moral potekati od osnovnih dispanzerjev, preko odprtih zavodov in zavodov za dnevno ali za nočno bivanje do zaprtih oziroma psihiatričnih zavodov. V poseben dom spada kategorija alkoholikov, ki je zaradi svojega motečega vedenja nepopoljšljiva.

Tako razvejani organizaciji se pridružuje tudi različnost tretmana in terapevtskih posegov, od preprostega svetovanja in urejanja socialnih razmer, preko kontrole alkoholizma z medikamentoznimi sredstvi do individualne in skupinske psihoterapije.

Očitno je torej, da boj proti alkoholizmu v naših razmerah v vseh pogledih precej zaostaja. Kljub velikim naporom nekaterih družbenih organizacij in posameznih strokovnjakov doslej za to področje na Slovenskem ni bilo dovolj razumevanja.

3. Brezdelje, potepuščvo, beračenje

V tem poglavju naše raziskave smo upoštevali le tisto brezdelje, beračenje in potepuščvo (v nadaljevanju brezdelje), ki pomeni vključitev celotne osebnosti v takšen način življenja, ne pa tudi brezdelje, ki je objektivno pogojeno zaradi večje ali manjše brezposelnosti. Predvsem je brezdelnost določeno stanje, odnos do osebne in družbene odgovornosti, ki ga družba oziroma njeni organi ne registrirajo ob samem nastanku, marveč šele tedaj, ko takšno stanje začenja materialno in deloma psihično ogrožati osebo samo ali pa njeno okolje. Tudi zaradi tega smo s težavo zbrali nekaj podatkov o brezdelništvu. V Sloveniji je bilo za ta prekršek leta 1964 kaznovanih štirikrat več ljudi kot leta 1960. O podobnem gibanju poročajo tudi raziskovalci iz drugih republik. Vendar pa ugotavljamo, da je Slovenija z brezdelništvom v socialnopatološkem pomenu besede najbolj obremenjena.

Ko ocenujemo obseg tega pojava v naši družbi, ne moremo mimo različne družbene občutljivosti za pojav brezdelja. Pojmovanje, kdaj je treba koga označiti za brezdelneža na podeželju ali v mestu, v mariborskem ali v ljubljanskem okolišu, ni niti najmanj enotno. Razen tega sè pojavi brezdelja pogosto povezujejo z alkoholomanijo, s prostitucijo in podobnim in je zato bolj od naključja odvisno, ali sploh bodo registrirani in v kateri rubriki prekrškov.

Zaradi tega naše ocene slabo izražajo dejansko stanje, predvsem pa so vse številke, ki smo jih navedli, premajhne.

Iz podatkov nadalje sklepamo, da se prekrški brezdelja prijavljajo in kaznujejo le tedaj, kadar so tako hudi, da je zanje treba izreči najmanj zaporno kazen. Brezdelneži izvršujejo v 76—77 % primerov tudi kazniva dejanja in so v 89 % primerov celo povratniki (tu štejemo, da gre za povratek, brž ko je bil ponovno uveden postopek zaradi prekrška).

Ljudje, ki jim sodniki za prekrške izrekajo kazni zaradi brezdelja, so zelo pogost na začetku ali pa na koncu svoje deviantne kariere, ki je bila v zrelih letih kriminalna. Ti ljudje so bili v resmici že zelo zgodaj potisnjeni na družbeni rob in tako v nekem smislu vnaprej določeni za to, da bodo vse življenje pomnili zase in za družbo posebno breme in nevarnost, da bi pritegnili na to pot še tiste, s katerimi se družijo.

Tako je po našem mnenju brezdelnost socialnopatološki pojav, katerega družbene nevarnosti ni mogoče izraziti samo s preprostimi kvantitativnimi merili. V pojasnilo naj

navedemo le, da družba delomrznježev izredno močno pritska na svoje člane, da se ji ne bi kdo od omahljivcev izneveril ali jo celo izdal. Med brezdelneži je tudi precej mladoletnikov in mlajših polnoletnikov. Glede na to, da je prognoza takih mladih ljudi izredno slaba, menimo, da terja pojav posebno družbeno skrb.

Iz obsežnejših razprav o pojavnih oblikah in o etiologiji brezdelja povzemamo, da so bili tisti mladi ljudje, ki so se zgodaj vdali brezdelju in prostituciji, močno neuspešni v svojem življenju. Neuspeh so doživeli najprej v družini, nato v šoli in pri delu ter so zato mogli upati na edino priznanje in upoštevanje svoje osebnosti v krogu sebi enakih. Moogoče je, da so k neuspešnosti prispevale svoj delež tudi njihove lastne pomanjkljive sposobnosti, toda izredno slabe družinske razmere so tista objektivna danost, v kateri so se znašli glede na svoje biološke zmožnosti.

Če je etiologija pojava takšna, potem je jasno, da ga v nobenem družbenem sistemu ni bilo mogoče bistveno omejiti s čistimi represivnimi ukrepi, tudi z najbolj krutimi ne, pa tudi s čisto karitativno dejavnostjo ne, ker ta postavlja človeka v odvisnost od miloscine in ga tako dokončno pasivizira.

Pojav brezdelnosti je bil v prejšnjih zgodovinskih obdobjih mnogo bolj razširjen, kot je danes. K temu je prispeval v prvi vrsti proces družbene stabilizacije oziroma v tem okviru predvsem proces, ki je pripeljal do razmeroma večje človekove socialne varnosti.

Na splošno lahko rečemo, da pomenita stabilna gospodarska politika s kar najmanjšimi pretresi in politika socialne varnosti najmočnejše preventivno sredstvo na tem področju. Seveda pa se v sodobnem dinamičnem življenju pretresom vseh vrst ni mogoče izogniti. Zaradi tega je in ostaja znatnega pomena tudi individualno delo v tem pomenu, da človek s človeško pomočjo prebrodi težave, v katerih se je znašel. V tem okviru sodimo, da je funkcija represije in kratkotrajnih kazni lahko izhodišče za nadaljnje »ambulantno« usmerjanje osebnosti. V hujših primerih bi bil uporaben tudi varstveni ukrep »določitve prebivališča« kot okvir za »hospitalno« izvajanje resocializacije.

Če ob tem omenimo, da brezdelje kot prekršek izginja iz nekaterih republiških zakonov o prekrških zoper javni red in mir in da je novela temeljnega zakona o prekrških odpravila varstveni ukrep »določitve prebivališča«, lahko rečemo, da gre politika na tem področju v razkorak z ugotovitvami, ki izhajajo iz naših resda nepopolnih podatkov, ki pa bistveno soglašajo s spoznanji nadrobnejših raziskav v tujini.

4. Mladoletniški nemir

S tem izrazom označujemo pojav ekscentričnega, ekscentričnega, nekonformističnega vedenja mladih ljudi, ki se kdaj pa kdaj lahko sprevrže v množično revoltiranje, v brezvzročno poškodovanje tujih stvari ali napade na ljudi.

Nemir mladih je zajel velik del civiliziranega, v razvojnem in materialnem pomenu bogatejšega sveta. Če lahko poenostavimo, nemira ni tam, kjer mlade ljudi neposredneje ogroža strah za sam obstoj. V deželah s kronično lakoto in pod drugimi pritiski eksistencne narave so takšni pojavi redki ali pa sploh neznani.

Nekatere skupne značilnosti v vedenju nemirnih mladoletnikov kažejo na skupen imenovalec — na povratek k arhaično-primitivnim oblikam izražanja. To se kaže v načinu oblačenja, okraševanja s totemskimi znaki, izenačevanja s slabše diferenciranimi, primitivnejšimi plastmi družbe. Odnos do življenja in smrti se giblje v okviru absolutnih kategorij v smislu religije: življenje je tavanje, smrt je absolutno uresničenje. Večina agresivnosti je bodisi del rituala bodisi določena simbolika (uničenje sovražnika, očiščevanje posameznika in kolektiva). Uveljavljajo se arhaične težnje po izenačevanju spolov, vsaj v obliki množičnega transvestizma. Seksualne norme so približane črednim oblikam promiskuitete.

Hipotez o bistvenih vzrokih za pojav mladoletniškega nemira je precej. V naši študiji prikazujemo nekatere najbolj pomembne. Tudi tu se zdi, da se dopolnjujeta dva procesa. Prvi, imenovali bi ga zunanjji, družbeni, proces ustvarja splošne pogoje s sproščanjem in osvobajanjem človeštva od neposrednega strahu za eksistenco in z dinamiko družbenih gibanj. Drugi proces, s prvim tesno povezan, je proces človekovega duhovnega in čustvenega siromašenja, ki utegne vplivati na večjo ali manjšo osebnostno motenost posameznega mladoletnika. Stik omenjenih dveh dejavnikov bi utegnil biti provokativen v smislu mladoletniškega nemira. Tu je seveda še mnogo drugih dejavnikov, ki deloma potrjujejo ali deloma zavračajo omenjeno hipotezo. Vsekakor pa mladoletniški nemir lahko štejemo za bolj ali manj na zunaj očiten oziroma za bolj ali manj zakrit in deformiran protest nastajajoče generacije zoper norme in vrednote generacije, ki jo je rodila, jo hrani in vzgaja.

V naših razmerah so se izrazitejše oblike mladoletniškega nemira začele pojavljati šele pred nekaj leti. Od tedaj ti pojavi stalno in precej naraščajo. Registrirani so seveda le tisti hujši primeri, ki so bili za družbo precej

moteči. Spričo tega nimamo popolne podobe o obsegu in intenzivnosti pojava. Toda že primerjalni podatki za leti 1965 in 1966 kažejo na njihovo skoraj štirikratno povečanje.

Vsi preučevalci mladoletniškega nemira so si enotni v tem, da ga ne gre preprosto izenačevati z mladinsko kriminaliteto, čeprav se oba kroga v določenem delu prekrivata. Naše izkušnje povedo, da je večina skupin mladostnikov vključevala tudi nekaj pravih delinkventov. Večina njih je pripadala mlajšim polnoletnim osebam, ki so imele v skupinah vodilno vlogo. Opirali pa so se na širši krog motečih mladih ljudi, ki so se izzivljali izključno le v nekriminalnih oblikah nemira. Seveda veljajo te ugotovitve le za tisti del mladoletniškega nemira, ki je bil registriran.

Pojavi mladoletniškega nemira, ki zajemajo tudi podobno dejavnost mlajših polnoletnikov, zaslužijo po našem mnenju pozornost družbe in družbeno intervencijo. V naši študiji se nasploh zavzemamo za takšno intervencijo, ki se sicer v razumni meri ne bi odrekla tudi represiji, ki pa bi morala biti predvsem izhodišče za učinkovitejše in humanejše ukrepe. Pri tem seveda v pojemu humanosti ne štejemo solzavo sentimentalnost in vse odpuščajoče razumevanje, temveč takšne socialne, psihološke, zdravstvene, pedagoške in druge ukrepe, ki bi mogli poseči do jedra družbenih in individualnih vzrokov tega pojava. V naših razmerah smo do neke stopnje poskrbeli za otroke do pubertetne dobe in pozornost posvečamo odraslim. Do mladostnikov pa smo za zdaj še močno brezbržni in dela z njimi se vsakdo otipa.

Seveda pa bodo ostala vsa individualna prizadevanja zaman, če ne bo prišlo do določene preusmeritve v sistemu vrednot, ki so veljavne v naši družbi. Mladim ljudem je treba odpreti kot k takšnim vrednotam, ki jih bodo čustveno in aktivno angažirale. Seveda tega ni mogoče doseči brez racionalne družbene akcije in temeljitejšega poznavanja tako družbenih kot tudi individualnih dinamizmov.

5. Seksualne deviacije

V okviru tega skupnega naslova obravnavamo več pojavnih oblik seksualnih deviacij: homoseksualnost, ekshibicionizem, posilstvo in krvoskrunstvo, promiskuiteto in prostitucijo. Obravnavamo torej nekatere izmed pojavnih oblik seksualnega življenja, ki jih štejemo za deviirane glede na biopsihološke in družbene norme, in sicer tiste, ki so za družbo bolj moteče.

a) Homoseksualnost opredeljujemo kot spolno privlačnost med osebami istega spola, če se seveda izraža v različnih oblikah spolnega izzivljanja oseb istega spola.

Homoseksualnost je eden izmed tistih deviantnih pojavov, ki zbuja v ljudeh zelo mešana občutja. Spričo tega tudi ni čudno, da se je odnos družbe do tega pojava v zgodovini večkrat sprevračal iz ene v drugo skrajnost. V današnji civilizaciji velja zlasti moška homoseksualnost za ravnanje, ki ima negativen predznak. Napačno bi bilo misliti, da pojav med ženskami ni razširjen, je pa družbeno manj aktualen.

Kot je pokazal Kinsey, moška homoseksualnost ni kakšen izoliran, izjemen seksualni pojav, pri katerem bi šlo za popolno inverzijo normalnega seksualnega življenja. Po njegovih podatkih naj bi imelo kar 50 % moških do 45. leta starosti kakšnokoli doživetje, ki ga lahko klasificiramo kot homoseksualno.

Vse torej kaže, da je homoseksualnosti v resnici dokaj več, kot si to ponavadi predstavljamo. Velik del takšnega vedenja ostaja namreč prikrit javnosti, organom javne varnosti in pravosodju. Na splošno ocenjujejo, da gre večinoma za enkratne ali poredke homoseksualne kontakte, le 2—5 % prebivalstva pa se trajno homoseksualno izživilja.

Za naše razmere nimamo še nobenih vrstnih raziskav in se torej lahko opremo le na podatke organov za notranje zadeve, ki pa razkrivajo le del, in sicer najbrž le neznaten del tega pojava. Naša stališča smo oprli tudi na opažanja v klinični, ambulantni in penitenciarni praksi.

Nekateri raziskovalci po svetu močno opozarjajo na homoseksualnost kot na družbeno nevaren pojav. Pri tem se sklicujejo na težnje nekaterih krogov homoseksualcev po legalizaciji njihovih seksualnih odnosov, na njihovo seksualno agresivnost v smislu pedofilije in na njihovo zapeljevanje mladih moških.

Brez globljega spoznanja o tem pojavu bi bilo seveda težko soditi, kolikšna je družbena nevarnost pojava v naših razmerah. Prevelikega vznemirjenja najbrž ne zaslubi, a tudi brezbrižnosti ne. Če izhajamo iz predpostavke, da je heteroseksualnost ena izmed značilnosti pretežnega štivila ljudi, potlej je jasno, da je homoseksualnost v našem času in kulturi deviantna. Oblike spolnega življenja heteroseksualnega moškega ali ženske utegnejo biti v večji meri odvisne od družbene morale in družbenih norm, ki spolno življenje obdajajo. Zaradi tega je morebiti prav, če ostane homoseksualnost v okviru družbene morale in norm kot negativno označena seksualna aktivnost. To splošno družbeno negativno vrednotenje seveda ne more vplivati na tistih nekaj odstotkov homoseksualcev, pri katerih je homoseksualnost posledica močnih in za zdaj še neobvladljivih

bioloških in osebnostnih mehanizmov. Morebiti pa takšno negativno vrednotenje lahko vpliva na širšo heteroseksualno populacijo, ki se bo laže preusmerila v homoseksualnost, če družba za kaj takega ne bo postavljala resnejših ovir.

Sedanja družbena intervencija na tem področju se giblje med dvema skrajnostima: ali je izključno represivna ali pa je sploh ni. Ko smo se opredelili za to, da mora homoseksualnost ostati negativno vrednotena v družbeni zavesti, smo imeli pred očmi hkrati to, da negativno vrednotenje in družbeno intervencijo spričo kakšnega deviantnega vedenja ni mogoče identificirati z represijo. Potemtakem si torej lahko predstavljamo potrebno in celo nujno družbeno intervencijo brez nepotrebne ali celo škodljive represije tudi v zvezi s homoseksualnostjo. Družbena intervencija naj bi bila torej v prvi vrsti socialnovarstvene in zdravstvene narave, represivna pa le iz razlogov javne varnosti. S takšnim ravnanjem bi precejšnjemu številu homoseksualcev omogočili življenje brez hudega občutja krivde, jih osvobodili izsiljevalcev in nevšečnosti, ki nastajajo iz stikov z organi javne varnosti. V tem primeru bi se verjetno laže odločili za posvete v ustreznih ambulantah in dispanzerjih.

Seveda pa to ne pomeni, da se odrekamo uporabi kazenskih sankcij za prekrške ali za kazniva dejanja, kadar gre za varstvo mladoletnikov, za izsiljevanje in podobno.

b) Ekshibicionizem pomeni javno razglašanje moških ali ženskih spolovil oziroma drugih sekundarnih spolnih znakov. Tudi tu velja ugotovitev, da je moški ekshibicionizem za družbo bolj moteč kot ženski.

V naših razmerah lahko o tem pojavu sedimo le na podlagi praktičnega opažanja organov javne varnosti, ne pa na podlagi sistematično zbranih podatkov. Vsekakor to pomeni, da ekshibicionizem pri nas nima tolikšnega obsega, da bi zbujal pozornost. Tuji raziskovalci pa temu nasprotno ugotavljajo v svojih deželah razmeroma precejšnjo razširjenost tega pojava. Zajemal naj bi po nekaterih avtorjih kar 20—30 % vseh seksualnih deliktov (kaznivih dejanj in prekrškov) v Veliki Britaniji in v ZDA. Morebiti bi ne bilo odveč raziskati ta pojav tudi pri nas, seveda v okviru širše zastavljenega raziskovanja o seksualnih deviacijah, zlasti če bi nas podatki za druge dežele omajali v doslej trdnem prepričanju, da je ekshibicionizem pri nas docela nepomemben pojav.

c) Posilstvo in krvoskrunstvo smo v naši študiji sicer na kratko omenili, nismo pa se z njima nadrobneje ukvarjali. Po eni strani gre že za kazniva dejanja, ki niso predmet te

študije, po drugi strani pa je očitno, da sodita oba pojava kot seksualni deviaciji v okvir socialne patologije. Nakazuje se torej znova potreba po sistematični preučitvi seksualno deviranih pojavov v celoti. Podatki sodne statistike kažejo, da se je število posilstev in poskusov posilstev v letih 1961—1965 v Jugoslaviji nekoliko povečalo, v Sloveniji pa kar za dvakrat. Tako odpade na Slovenijo kar 21 % vseh posilstev in poskusov posilstev v državi. Najbrž je tudi to eden izmed signalov, ki nas opozarjajo na pojave, pred katerimi preveč pogosto sramežljivo zatiskamo oči..

c) Promiskuiteto smo opredelili kot neomejeno število spolnih stikov z neomejenim številom partnerjev nasprotnega ali istega spola (pri čemer homoseksualne promiskuite nismo posebej obravnavali). Promiskuiteti smo posvetili večjo pozornost zaradi tega, ker gre za pojav, ki postaja kvantitativno pomembnejši in zbuja zaskrbljenost nekaterih raziskovalcev v tujini. Ko smo pregledali tuje (zlasti podatke, ki so jih zbrali Kinsey in njegovi sodelavci) in razpoložljive domače podatke ter stališča, smo bili mnenja, da jo v okviru socialne patologije z gotovostjo lahko obravnavamo le, če jo omejimo na vlogo, ki jo ima v zakonskih razvezah in v prenašanju spolnih bolezni. Glede drugih vprašanj v zvezi s promiskuiteto pa sodimo, da se oblikuje kot socialnopatološki pojav le tisto v sicer običajni človekovih dejavnosti, kar je ekscesivno. Kako v naših družbenih razmerah opredeliti ekscesivnost v promiskuitetnih stikih, katere osebe so ekscesivno promiskuite, kakšna je njihova socialnopatološka vloga ali celo nevarnost, to so vprašanja, ki bi jih bilo treba raziskati.

Vloga promiskuitete pri zakonskih razvezah ima gotovo določen pomen, čeprav ga je težko natančno izmeriti, saj ljudje pri razvezah pogosto ne navajajo pravih vzrokov. V Jugoslaviji pride v povprečju 130 razvez na 1000 zakonskih zvez in to povprečje se v zadnjih desetih letih ni bistveno spremenilo. Zakonska nezvestoba se pojavlja v 7,3 % primerov kot razlog za razvezo. Za gotovo lahko trdimo, da je ta odstotek daleč prenizek. Kljub temu pa bi za zdaj težko trdili, da bi naraščanje promiskuitete (tudi to je le hipoteza) kaško odločilneje vplivalo na razveze..

Nekateri avtorji trdijo, da je gibanje števila veneričnih bolezni pokazavec promiskuitete. Če je to res, potem kaže dvig števila veneričnih bolezni v zadnjih letih pri nas na naraščanje promiskuitete. Gotovo je, da podatki, s katerimi razpolagamo, za zdaj niso vznemirljivi. Pojav pa bi se vedala lahko postal vznemirljiv, če bi se družba docela odrekla primerinemu nadzorstvu nad njim. To nad-

zorstvo bi se moralo po našem mnenju v prvi vrsti izražati v obliki odkrite in smotrne spolne vzgoje namesto zdaj veljavnega moraliziranja, zastraševanja in represivnosti. Spolnost je naravna stvar, ki je še kako pomembna za normalen razvoj in za uspešnost človeka in družbe. Nezaželeni strašni produkti, ki prehajajo v ekscese, imajo tu manj opraviti z moralo ali nemoralu in mnogo več z nevednostjo. Skupina z največjo spolno prostostjo, kot so na primer študentje, ima po naših podatkih petkrat do desetkrat manj veneričnih bolezni kot nekvalificirani delavci.

d) Prostitucijo opredeljujemo kot družbeno nedovoljeno seksualno aktivnost, za katero sta tipični promiskuiteta ter čustvena indiferentnost in pri kateri se izrecno pričakuje, zahteva in tudi prejema povračilo zanjo. Na splošno je ta definicija docela uporabna, konkretno pa je odprtih več vprašnj, kot na primer, kdaj promiskuiteta prehaja v prostitucijo, kdaj je prostitucija za družbo tako moteč pojav, da zahteva družbeno intervencijo, kalkšna naj bo ta družbena intervencija itd. Podatki, ki smo jih imeli, so nam pokazali, da lahko računamo s približno 7000 prostitutkami na območju vse države, pri tem pa so zajete seveda samo tiste, ki so imele opraviti z organi javne varnosti. Tudi iz teh podatkov je razvidno, da prostitucija hitro narašča. Podatki nadalje opozarjajo na občuten priliv mlajših, še mladoletnih deklet v to dejavnost. Nadalje lahko ugotovimo, da se velika večina prostitutk nabira iz družbenega dna, ki pa ga tu ne pojmujejo le v materialno-ekonomskem smislu, temveč zlasti tudi kot zelo nizko izobrazbo, pomanjkanje poklica, nizke moralne standarde itd.

V naših razmerah prav tako kot povsod po svetu družbena slojevitost odseva na slojevitosti prostitutk. Praktičistična razvrstitev naših prostitutk na devizne, kavarniške, šoferske in barakarske prav lepo kaže tudi na klientelo.

Prostitucija, vsaj v tistem njenem delu, ki nam je razviden iz obstoječih podatkov, se pogosto povezuje tudi z drugimi socialnopatološkimi pojavi in s kriminaliteto. Kar 30 % do 45 % prostitutk je bilo obsojenih zaradi kaznivih dejanj, največ zaradi premoženjskih kaznivih dejanj.

Za družbo pomeni prostitucija pojav, do katerega vse do danes ne zna zavzeti treznega in umirjenega stališča. Zdaj jo šteje družba za docela normalen pojav, zdaj jo tolerira in zdaj spet neusmiljeno preganja. To dokazuje, da je družbeno reagiranje zoper prostitucijo med vsemi reagiranjimi zoper socialnopatološke pojave najbolj nabito z emocionalnostjo in moraliziranjem. Vsekakor pa smo bili mnenja,

da se kot socialno moteč upravičeno lahko označi praviloma le tisti del prostitucije, s katerim se organi javne varnosti že zdaj ukvarjajo. Skupina barakarskih (brezprizornih) in gostilniških (kavarniških) prostitutk je najbrž tista družbena kategorija, ki je v nevarnosti in ki je za družbo nevarna. To pravilo ima seveda izjeme, med katere prištevamo organizirano in s kriminalnim podzemljem povezano prostitucijo, mladoletnice, ki si s prostituiranjem zapravljajo zdravje, priložnost za izobrazbo itd.

Podatki, ki smo jih tu le nepopolno omenili, zadostujejo za trditev, da je glede prostitucije potrebna družbena intervencija. Zbrane človeške izkušnje, zlasti pa spoznanja o socialni in individualni pogojenosti prostitucije pa nas prepričujejo o tem, da se družbena intervencija ne bi smela omejevati samo na reprezijo, da bi morala biti torej v prvi vrsti preventivne, socialne, zdravstvene, vzgojne itd. narave. Le tedaj bi jo bilo mogoče omejiti na tisti del prostitucije, ki je za družbo moteč in povezan z revščino, neznanjem in primativnostjo. Zgolj v represijo usmerjena družbena intervencija pa bi bila hudo nepravična, če bi preganjala le pravkar omenjeno, ne pa tudi vseh drugih oblik prostitucije.

Prav takšno stališče sta sprejela tudi specializirana organa OZN (ECOSOC in komisija za socialna vprašanja). ECOSOC je 30. julija 1959 sprejel resolucijo, ki poziva vlade, članice OZN, naj sprejmejo in uresničijo stališča, ki jih je komisija za socialna vprašanja preučila in sprejela na 12. zasedanju leta 1959. Na kratko povedano gre za to, da naj se odpravi ponekod znani sistem reglementacije in se nadomesti z razvejanim sistemom za prevencijo, za prevzgojo, za zatiranje trgovine z belim blagom in izkorisčanja tujih prostitucije ter za prevencijo veneričnih bolezni. Med temi ukrepi naj ima v razumнем in potrebnem obsegu svoje mesto tudi represija.

Pri nas je uveljavljen prohibicionistični sistem, ki pa je v resnici le sistem delne tolerance. Poglavitni vidik družbene intervencije je policijski in ta je neizbežno usmerjen v tisti del prostitucije, ki ga je mogoče odkrivati brez večjih težav. Tolerantnost se pač vsiljuje povsod tam, kjer je odkrivanje težje, kjer prostitucije sicer ne spremljajo nobeni, za družbo posebej moteči pojavi in tam, kjer dobiva prostitucija turistično-gostinski in zavtični komercialni vidik ter s tem močne zaščitnike.

Represije, kot že rečeno, ne odklanjam v celoti, zlasti če je potrebna zaradi javnega reda in varnosti, zaradi kontrole veneričnih obolenj in kot zunanji okvir za prevzgojo ter

družbeno stabilizacijo prostitutuk. Zunaj represije pa bi bilo treba izdelati in izpeljati program prevencije, odkrivanja in socialnega, vzgojnega ter socialno-psihiatričnega obravnavanja prostitutk.

6. Samomor in samomorilni poskus

V primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi državami samomor v Jugoslaviji razmeroma ni pomemben. Dosega koeficient 17,7 na 100 000 moških prebivalcev, medtem ko je ta koeficient v drugih državah mnogo večji (na primer v Avstriji 31, v ČSR 30,5, na Finsku 31,3, v Madžarski 37,5). V Sloveniji pa dosegajo koeficient v letu 1961 — 38,5, v letu 1962 — 47,2, v letu 1963 — 46,1 in v letu 1964 — 41,7. Nekoliko se slovenskem koeficientu približuje le še Vojvodina s koeficientom 35; vse druge republike pa so (izjemo Hrvatske) daleč pod jugoslovanskim povprečjem (BiH — 8,1, Črna gora — 14,7, Hrvatska — 21,4, Makedonija — 4,9, Srbija — 13,3 in Kosovo-Metohija — 4,3). Glede na to je treba šteti samomor v Sloveniji za družbenopatološki pojav, ki zasluži vso pozornost.

V samomoru moramo videti dejanje, ki se sproži ob usodnem srečanju vrste endogenih — človeku iz zgodnje mladosti danih in v njegovi konstituciji ter osebnosti zasidranih — dejavnikov z različnimi eksogenimi — peristatističnimi — dejavniki: z obremenitvami in travmami zlasti psihosocialne narave. Dinamike samomora v njegovi kompleksnosti ni mogoče zadovoljivo doumeti po zakonitostih naše zavestne logike ali z laično »psihologijo zdrave pameti«, temveč le ob poznanju dinamično-psiholoških mehanizmov.

Očitno je torej treba raziskovati samomor pri nas z dveh vidikov — s sociološkega in socialnega ter z individuelno biopsihološkega. Razgled po tujih in nekaterih domačih raziskavah kaže, da sociološke razlage izhajajo povečini iz statističnih pregledov obsežnejših populacij. Razumljivo je, da s takšnimi metodami odkrijemo le del etiopatogeneze samomora, zlasti pa tiste zunanje okoliščine in razmere človeškega bivanja, ki jih prav tako pogosto najdemo tudi pri vseh drugih socialnopatoloških pojavih in celo tudi pri članih kakšne globalne družbe ali ožje družbene skupine sploh. Ko takšne raziskave hočejo bolj določno pokazati na motive samomorilnega dejanja, ostanejo površne in v svojih razlagah sporne.

Seveda pa je enostranska tudi tista metoda, ki vso pozornost usmerja izključno le na posameznika in njegove biopsihološke komponente. Pot iz stagnacije v preučevanju samomora lahko pričakujemo le ob tesni koor-

dinaciji socioloških prizadevanj s psihiatričnimi in širše psihološko zasnovanimi prizadevanji. Konkretno se torej ne bomo mogli odreči niti obsežnim statističnim študijam niti obdelavam manjših skupin samomorilskih oseb niti nadrobnim psihološkim analizam posameznikov, ki so postali samomorilci.

Samomor ne štejemo za pojav, ki bi bistveno vplival na indeks umrljivosti, niti ne na splošno niti ne pri nas. Najbrž pa v njem lahko vidimo kazavec družbene in individualne dezorganizacije. Kot kazavec individualne dezorganizacije kaže na samoagresivne težnje, ki jih opažamo pri raznih duševnih abnormnostih, utegnejo pa se pojaviti tudi v bolj prikritih, toda pogostnejših in družbeno bolj problematičnih oblikah (na primer v nezgodništvi, v alkoholizmu, v toksikomaniji, morebiti tudi v nekaterih oblikah delinkventnosti). To pa narekuje potrebo po sočasnem in koordiniranem preučevanju samomora in različnih naštetih ter še drugih socialnopatoloških pojavov, pri katerih domnevamo latentno samomorilnost, in tistih, pri katerih nahajamo odkrito agresijo navzven — po nekaterih avtorjih torej zrcalno sliko samomorov. Pri tem moramo imeti samomorilno dejanje nenehno pred očmi v njegovih treh različnih podobah: kot izničenje individua z ustreznimi materialnimi in moralnimi posledicami za družbo, kot frustrirano agresijo in kot apel na družbo.

Če torej hočemo spoznati kaj več o samomorih, zlasti pri nas ob izredno visokem koeficientu, se moramo lotiti raziskav. Pri tem bi se najbrž pokazale možnosti za razvijanje preventivnih ukrepov. Vse namreč kaže, da pomenijo tisti samomori, ki izvirajo iz grobe duševne patologije, vendarle razmeroma majhen delež v celotni množici samomorov (za ta majhen delež je gotovo zgodnjaja hospitalizacija najboljša prevencija).

7. Družbeni vidiki duševnih abnormnosti

Nekatere duševne bolezni in deviacije so tudi socialno problematične. Kriteriji, ki utegnejo odločati o tem, so naslednji:

a) Antisocialna oziroma asocialna komponenta duševnih abnormnosti. Pri nekaterih ljudeh se kaže kot značilna poteza trajna ali epizodična, na zunaj vidna ali bolj prikrita agresivnost do drugih oseb in objektov. Še pogostejše je asocialno vedenje, ki privzema različne podobe: nebogljenočnost, čustvene oziroma nagonske motnje ali nevrotični mehanizmi, ki vnašajo napetosti in nered v odnosu med ljudmi.

b) Množičnost, ki se kaže v razmeroma majhni prizadetosti v posameznem primeru,

pa vendarle prizadeva družbeno funkcioniranje prav zaradi množičnosti.

c) Prepoznavnost. Iz izkušenj vemo, da se negativne posledice duševno deviiranega človeka v družbi močneje občutijo, če abnormalnost ni bila prepoznanata in zato tudi ni bila pravočasno in ustrezno obravnavana.

č) Kontagioznost vsebin. V določenih družbenih konstelacijah, odvisnih od časa in kraja, zbujajo nekatere psihopatološke vsebine večji odzvok pri sicer zdravih osebah iz okolice duševno deviiranega človeka.

d) Signalna vrednost nekaterih duševnih abnormnosti za družbo. Takšno vrednost imajo seveda le nekateri pojavi. Tako bi lahko na primer sklepali pri morebitnem naraščanju otroških vedenjskih motenj na to, da družinska skupnost na splošno slablja in da zavodi, ki naj bi nadomestili funkcijo družine, tej nalogi še niso kos. Naraščanje nevrotičnih motenj nam bo lahko deloma pomenilo isto, deloma pa bomo iz tega pojava lahko sklepali na številnejše in hujše aktualne psihične obremenitve, na primer v delovnih organizacijah. Takšno signalno vrednost imajo najbrž tudi alkoholizem, toksikomanija, samomorilnost. Epidemiološko raziskovanje omenjenih pojavov z vidika »signalne vrednosti« je prav lahko izhodišče za mentalno higieno v najčistejši obliki.

Pregled mnogoštevilnih in mnogovrstnih pojavov, ki jih obravnavamo kot duševne motnje, kaže, da utegnejo biti večjega pomena naslednje bolezenske skupine:

- a) duševna nerazvitost (oligofrenija),
- b) endogene psihoze (zlasti shizofrenija),
- c) nevrotični oziroma psihoreaktivni pojavi in osebnostne deviacije.

Deloma sodijo sem še:

č) epilepsija,

d) senilne motnje,

e) osebnostne in vedenjske motnje pri otrocih in mladoletnikih.

Ko ocenjujemo etiopatogenezo duševnih abnormnosti, se moramo vseskozi zavedati, da kot povzročitelji in sprožilci teh motenj nastopajo tako biološki kot psihološki in socialni dejavniki. Domala v vseh oblikah duševnih abnormnosti nastopajo vse tri zvrsti dejavnikov, le da ponekod na primer biološki stopajo v ozadje pred psihološkimi in socialnimi, in narobe. Pri nastanku nevrotičnih motenj so na primer odločilni psihosocialni dejavniki; poddedovane, konstitucionalno fiksirane lastnosti (npr. hipermotoričnost, hipersenzibilnost) pa le ustvarjajo večjo verjetnost, da bo otrok izzval svojo okolico k psihohigiensko neustreznemu reagiranju, s tem pa se bo izpostavil psihološkim in socialnim obremenitvam, ki utegnejo skaziti njegov osebnostni razvoj in

otroka zaznamovati kot potencialnega nevroтика.

Ko imamo pred očmi družbene dejavnike, pa moramo opozoriti na neprimernost nekaterih popularnih razlag, ki motnjam iščejo vzroke v kakšnih dramatičnih dogodkih neposredne preteklosti. Danes vemo, da moramo prave psihosocialne vzroke nevrotičnih motenj odrasle osebe iskati v njeni zgodnji mladosti in da je aktualne obremenitve, ki jim je sledila manifestna simptomika, šteti le za provokativni moment. Ti provokativni momenti čestokrat tudi nimajo nikakršnega dramatičnega obeležja, ampak so lahko za popуларno oceno na videz dokaj vsakdanja doživetja.

Pri iskanju socialnih vzrokov duševnih motenj nam je pogled uprt zlasti v prva leta človekovega razvoja in če se opremo na teorijo nevroz po eni izmed neoanalitskih šol, v tale vprašanja:

— Ali je otrok uspel doživeti in uveljaviti:

- a) intencionalno težnjo, ki pobuja človekov interes za obdajajoči ga svet;
- b) težnjo po posesti;
- c) težnjo po uveljavljanju in
- č) težnjo po seksualno-erotičnem doživljjanju.

Psihosocialnih situacij, ki se utegnejo pojaviti pozneje kot provokativni dejavniki, je nešteto. Najpogosteje jih najdemo v neprilikah, ki nastajajo v zvezi s šolanjem, v problemih zaposlitve, v erotičnih doživetjih, v zakonskih nesoglasijih, v težavah starajočih

V družbenem prizadovanju v zvezi z duševnimi abnormnostmi zasledimo predvsem dve antitezi — na eni strani skrb in volja do pomoči, na drugi strani pa zaničevanje in sovraštvo. Prva smer, omejena vse do dvajsetih let našega stoletja predvsem na čim bolj humano detencijo družbo motečih bolnikov, se razvija pozneje in vedno bolj v aktivno in sistematično terapijo. Sodobne terapevtske možnosti omogočajo uspešno zdravljenje mnogih duševnih bolezni, nekaterih tudi brez izločitve bolnikov iz njihovega naravnega okolja. Črno sled drugega, nasprotnega odnosa do duševnih bolnikov lahko spremljamo skozi stoletja prav do današnjih dni. Tem poglavjem družbenega ravnanja veljajo tudi besede A. Huxleyja: »Med mnogimi temnimi in ostudnimi stranmi naše zgodovine je malo tako sramotnih, kot so zapiski o tem, kakšnega ravnanja je bil v preteklosti deležen duševni bolnik.«

Po drugi svetovni vojni so pozitivne humane težnje povzročile razcvet psihiatričnega skrbstva. O državah, kjer ta razvoj zaostaja za splošnim gospodarskim razvojem in za razvojem ostalega zdravstva, lahko sklepamo,

da tamkaj še vedno delujejo zakrite iracionalne, s pred sodki obremenjene sile, ki bi utegnile postati tudi bolj očitne v ekonomskih ali drugačnih kriznih situacijah (glejmo ravnanje nacizma z duševnimi bolniki).

Podatki o razširjenosti duševnih abnormnosti v naši državi so zelo skromni in tudi nezanesljivi. Vsekakor pa kažejo, da iz leta v letu narašča število oseb, pri katerih je bila pri prvih pregledih v splošnih in specialističnih ambulanta ugotovljena duševna ali psihonevrotična motenost. Če število takšnih motenj v letu 1960 označimo z indeksom 100, potem se ta dvigne že v letu 1964 na 190 ali za skoraj 100 %. Iz podatkov, ki so na voljo, lahko bolj po sklepanju ugotovimo, da narašča zlasti število pacientov z motnjami iz »psihosocialne skupine«.

V letih 1960—64 narašča tudi število duševnih bolnikov, ki so bili v oskrbi psihiatričnih bolnišnic, zlasti v Sloveniji, Hrvatski in Srbiji. Slovenija ima približno dvakrat več hospitaliziranih bolnikov na 100 000 prebivalcev, kot znaša jugoslovansko povprečje. Sedela pa tu ne gre za večje število prebivalstva z duševnimi motnjami, temveč za boljše psihiatrično skrbstvo.

Tudi podatki o duševnih bolnikih — storilcih kaznivih dejanj so zelo skromni. Po naši oceni je duševno abnormnih storilcev kaznivih dejanj, ki so nevarni za okolico, najmanj 3 % vse sodno obravnavane populacije, pri nasilnih kaznivih dejanjih pa je ta odstotek gotovo še precej višji. Tudi med storilci kaznivih dejanj zoper premoženje, zlasti med povratniki, je znatno večje število duševno abnormnih.

Iz podatkov, ki smo jih mogli zbrati, izhaja, da je med delinkventi razmeroma največ motenih psihopatičnih osebnosti, več kot tretjina. Po pogostnosti je na drugem mestu kromični alkoholizem, ki skupaj z alkoholnimi psihozami zajema približno četrtnino takšnih oseb. Shizofrenija dosega približno 20 % vseh abnormnih storilcev kaznivih dejanj, debilnih pa je okrog 8 %.

V bolnišnicah za duševne bolezni na Hrvaškem je bilo med duševnimi bolniki — storilci kaznivih dejanj kar 75 % povratnikov.

Že iz nakazanih drobcev je moč zaznati, da je ta problematika raznovrstna, sila zapletena in da v resnici zasluži temeljitega ter vsestranskega raziskovanja. Hkrati pa iz vsega povedanega izhaja, da smo upravičeno uvrstili med socialno-patološke pojave tudi vsaj tisti del duševnih abnormnosti, ki imajo svoje korenine v veliki meri ali pa vsaj deloma v socialnih razmerah in ki so ali bi vsaj morale biti za družbo posebnega zanimanja in intervencije vreden pojav.

Social Pathology in Yugoslav Society

by Prof. Ljubo Bavcon, LL. D., Professor, School of Law, University of Ljubljana

The present article is a summary of an extensive study concerning social pathology in Yugoslavia, carried out in the Institute of Criminology, University of Ljubljana. The project director was prof. L. Bavcon and the participants Miloš Kobal, M. D., docent, School of Medicine, University of Ljubljana, Mrs. Katja Vodopivec, LL. D., scientific research fellow, Institute of Criminology, prof. Lev Milčinski, M. D., professor, School of Medicine, University of Ljubljana. Others who participated in the study were Mrs. Alenka Šelih, LL. D., scientific research worker, Institute of Criminology, Mr. Vinko Skalar, psychologist, senior research worker, Institute of Criminology, Boris Uderman, senior research worker, statistician-analyst, Institute of Criminology.

While working on various other projects, the research workers of the Institute of Criminology met a broad range of problems connected with the crime but not within its strict field. It has been proved that crime is often combined with vagrancy, idleness, alcoholism, juvenile unrest, sexual deviation in general, and with prostitution in particular, with suicides and some mental disorders, often found in people who are delinquent or otherwise deviant.

We believe that the phenomena of social pathology and their trends are an expression of certain disorders in basic social relations and in their organization. At the same time, they are of course an expression of the personality of those who exhibit them and of social circumstances in which these persons find themselves. By this, we do not, however, deny the importance of bio-psychic factors as a cause or a consequence of individual deviations or social disorganization. The majority of phenomena pertaining to social pathology have never been studied thoroughly in Yugoslavia, at least not by correct methods or on large scale. We therefore decided to compile all our own information, and analyse previous view-points and attitudes on social pathology and on its particular phenomena. In our opinion, it would be wrong to neglect anything that individuals or institutions have already done in this field and to begin the study from the very beginning.

The phenomena of social pathology have everywhere some common characteristics. They are, however, so closely combined with the material social situation, relationships, and with the culture of each society and its social groups as to appear in numerous diverse forms.

In the past twenty years, a picture of these phenomena — objective as well as subjective — has been built up specifically with regard to Yugoslavia. We can evaluate it from the attitude

of the society towards these phenomena both in general and as regards the principal forces in Yugoslav society. This means, of course, that a special and conscious policy has also been established in reaction to these phenomena. We should not forget all these facts since the phenomena under consideration really exist for themselves but are at the same time perceived and then evaluated by society and finally reacted to in the policy of the society. It has been decided, therefore, to concentrate in the first phase of the study on the following points:

1. The preparation of theoretical and methodological starting points for the study of social pathology. These should be working hypotheses for the future detailed studies in particular problems of social pathology.
 2. The analysis of some of the phenomena of social pathology on the basis on data already known but evaluated for the first time. We wanted to analyze the following problems in particular:
 - a) the definition and demarcation of particular phenomena since these represent on the whole an excess of otherwise normal behaviour,
 - b) the extent, forms of manifestation, and trends of particular phenomena in Yugoslavia,
 - c) the evaluation of social danger of each phenomenon as well as an evaluation of the need for social intervention,
 - d) the ethiology of each particular phenomenon as shown in Yugoslav and in foreign researches, especially in Yugoslav clinical, police, penitentiary, and social work practice,
 - e) the description and evaluation of measures taken abroad and in our own country for the prevention and treatment of these phenomena.
 3. The preparation of minimum measures for practice and legislation.
 4. The preparation of some general ideas for future research projects in this field.
 5. The preparation of a select but comprehensive bibliography of Yugoslav literature and research work carried out in the field of social pathology.
- A study conceived in this way could naturally not probe any of these problems in detail. We believe, however, that it gives a comprehensive and complete, picture of the extent, trends, phenomenology, and social importance of social pathology in our country. It gives as well a systematic survey of Yugoslav and foreign ethiological experiences and tries to find its own solutions for questions which appear to have been studied in detail.